

РОЗДІЛ 2. РЕТРОСПЕКТИВНА БІБЛІОГРАФІЯ УКРАЇНИ – ОКРЕМІ СТОРИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ

2.1. Перші спроби створення репертуарної бібліографії в Східній та Західній Україні.

Національний друкований репертуар книг, виданих рідною мовою, це відображення розвитку народу й держави в усіх галузях суспільного життя, а також внесок певного народу в скарбницю світової цивілізації. На сьогодні такий репертуар є у беларусів, вірменів, грузинів, народів Прибалтики, майже у всіх народів Середньої Азії [24]. Значення ретроспективної національної бібліографії не обмежується величезними пошуковими можливостями, які визначають її як універсальну основу функціонування та розвитку різноманітних ділянок бібліотечно-бібліографічної діяльності. Вона виконує важливу наукову й культурно-історичну функцію.

Розглянемо спроби створення ретроспективної бібліографії українськими дослідниками та знавцями бібліографічної справи.

Створення Українського бібліографічного репертуару (далі – УБР) має давню і непросту історію. У галицьких землях традиції збирання та наукового опису рукописів і стародруків були започатковані в XIX ст. Першим бібліографом стародруків вважається І. Вагилевич, який здійснив облік та опис друкованих книг українських авторів, написаних латинською та польською мовами [69, с. 16-34].

Вагилевич Іван Миколайович (2.09.1811 р. – 10.06.1866 р.) з 1833 року, навчаючись у Львові в духовній семінарії, потрапив до числа «Руської трійці». Своїми молодечими ідеями він став каталізатором в компанії Якова Головацького, Маркіяна Шашкевича та ще кількох однодумців, які «ходили в народ», записували народні пісні, оповіді, приказки та вислови [8; 29, с. 129-142] (рекомендаційний список літератури про вченого, складений з використанням електронних ресурсів НБУВ, див. дод. 1).

Мал. 1. Вагилевич
Іван Миколайович [101].

Захоплені народною творчістю та героїчним минулим українців і перебуваючи під впливом творів передових словянських діячів, «трійчани» укладають першу рукописну збірку поезії «Син Русі» (підготовлену в 1833 році) і поширювали її серед своїх однодумців. У 1835 році «трійчани» роблять спробу видати фольклорно-літературну збірку «Зоря», в якій вони намагалися надрукувати народні пісні, твори членів гурту, і матеріали, що засуджували гноблення українців іноземцями і прославляли героїчну боротьбу народу за своє визволення. Проте, цензура заборонила її публікацію, а всіх упорядників цієї збірки поліція взяла під свій пильний нагляд [8; 29, с. 129-142].

Захоплені відродженням української культури, а саме, української-руської мови «трійчаки» в 1837 році видали «Русалку Дністрову» (див. мал. 4) – цей програмний твір, який учинив великого розголосу на східних теренах цісарської Австрії. Ця книжечка, «зйткана» з творів українською мовою (яку в тогочасі називали руською чи мужицькою мовою) була недопущена до друку на теренах цісарщини, лише завдяки автономному (а в деяких питаннях й опонуючому цісарям) Угорському анклаві вдалося домовитися й на світ вийшла перша офіційна книжечка українською (тобто руською мовою) [8]. До видання увійшли народні пісні, думи, історичні документи та інші матеріали, оспівувалась визвольна боротьба українського народу, його національні герої, обстоювалась необхідність возз'єднання всіх українських земель [9]. І. Вагилевич у «Русалці Дністровій» опублікував свої перші наукові розвідки та художні твори, через що, як і інші члени «Руської трійці», опинився під наглядом поліції [8].

Поголос про «мужитцький альманах» був дуже суттєвим, як на той час, і своїм виходом він ставав наче передумовою «весни народів» що захопила цісарську імперію [8]. Це був своєрідний маніфест культурного відродження західноукраїнських земель. Вихід «Русалки Дністрової» був своєрідним викликом демократичної молоді проти реакційних порядків, протестом проти денационалізації й роз'єднання українських земель. Альманах став політичним

маніфестом українського національного руху, тому влада вороже зустріла його випуск. Майже весь наклад було знищено [9]. Іваном Вагилевичем було написано до «Русалки» теоретичну розвідку щодо «Народних руських пісень» [8].

Мал. 2. Головацький
Яків Федорович [14].

На другу половину XIX ст. припадає наукова діяльність **Головацького Якова Федоровича** (17.10.1814 р. – 13.05.1888 р.) – письменника, історика, літературознавця, етнографа, лінгвіста, бібліографа, лексикографа, педагога [15, с. 14]. Я. Головацький разом із М. Шашкевичем та І. Вагилевичем утворив національно-патріотичний гурток галицької молоді інтелігенції так звану «Руську трійцю», що видав перший галицький альманах «Русалка Дністровая» українською мовою у 1837 році [14; 15, с. 14]. Вчений досліджував фольклор і етнографію українців зони Карпат, чому присвячені такі його праці, як «Нарис старослов'янського байкарства або міфології» (1860 р.), «Народні пісні Галицької та Угорської Русі», кн. 1-4 (1878 р.), «Про костюми або народне вбрання русинів чи руських у Галичині й північно-східній Угорщині» (1867 р.). Яків Федорович підготував праці про писемні пам'ятки, такі як «Хрестоматія церковнословенська і давньоруська» (1854 р.), «Пам'ятки дипломатичної і

судово-ділової мови руської в давньому Галицько-Волинському князівстві й суміжних руських областях в XIV та XV століттях» (1867 р.) та багато інших [16] (рекомендаційний список літератури про вченого, складений з використанням електронних ресурсів НБУВ, див. дод. 2).

Крім того, Я. Головацький відомий як автор книг **«Библиография галицко-русская с 1772-1848 года»** (1873 р.) та **«Библиографические находки во Львовъ : приложение къ XXIIму тому Записокъ Имп. Академіи наукъ»** (1873 р.) (див. мал. 5), як дослідник галицького друку, починаючи від 1491 р. Він описував рідкісні рукописні книги та стародруки із збірок львівських церков і монастирів, зокрема, Ставропігійної церкви Успіння та монастиря св. Василя Великого (Онуфрія) в Львові [70, с. 105-116; 13].

Варто зазначити, що бібліографічна діяльність Я. Головацького є мало дослідженою сучасними науковцями. Ця тема потребує більш глибокого та ретельнішого вивчення спеціалістами зі сфери національної бібліографії, а здобутий в результаті дослідницької діяльності матеріал може бути використаний для написання окремої, достатньо цікавої наукової роботи.

Зачатки української загальної ретроспективної бібліографії відносять до першої половини XIX ст. Найбільш відома праця цього напрямку – «Книжная старина южнорусская» Михайла Олександровича Максимовича, опублікована в 1849-1850 рр.

Мал. 3. Максимович
Михайло Олександрович [68].

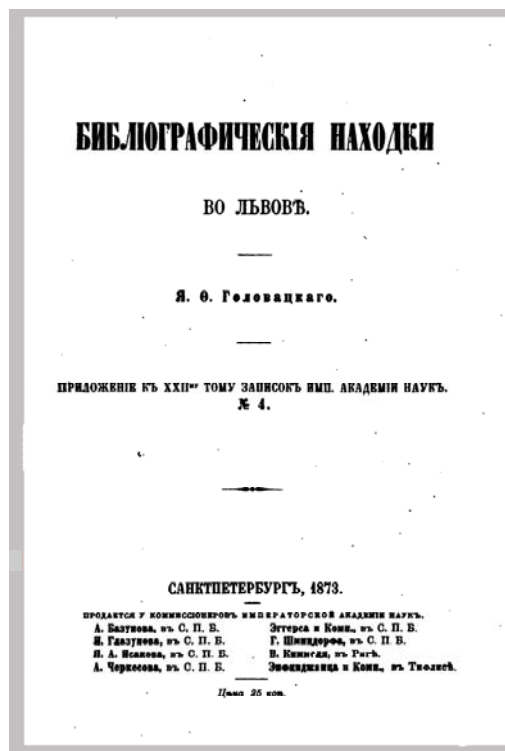
Максимович Михайло Олександрович (15.09.1804 р. – 22.11.1873 р.) – український і російський учений-природознавець, історик, філолог, фольклорист, етнограф. Закінчив у 1823 р. Московський університет, де викладав ботаніку. Радою університету М. Максимович у 1833 р. був обраний ординарним професором кафедри ботаніки. У 1845 р. за станом здоров'я вийшов у відставку й оселився на своєму хуторі Михайлова Гора Черкаської області. Займався науковою роботою. У 1857 р. завідував редакцією «Русской Беседы» і сприяв відродженню «Общества любителей российской словесности» [65; 68; 46, с. 3-17] (рекомендаційний список літератури про вченого, складений з використанням електронних ресурсів НБУВ, див. дод. 3).

Розпочавши наукову діяльність у галузі природничих наук (ботаніка, зоологія, натуральна історія), М. Максимович продовжив наукове подвижництво дослідженнями в царині наук гуманітарних. Спочатку його захопили фольклор та етнографія, поступово переходить він до історії письменства, поетики, філології, історії, історичної географії, генеалогії, археології. Пробує себе також у критиці й навіть красному письменстві, віддзеркалюючи у своїх творах тодішній стан

українознавства, створюючи в кожному напрямку своєї діяльності низку визначних праць [46, с. 3-17].

Мал. 4. Обкладинка альманаху «Русалка Днѣстровая» (1837 р.) [111].

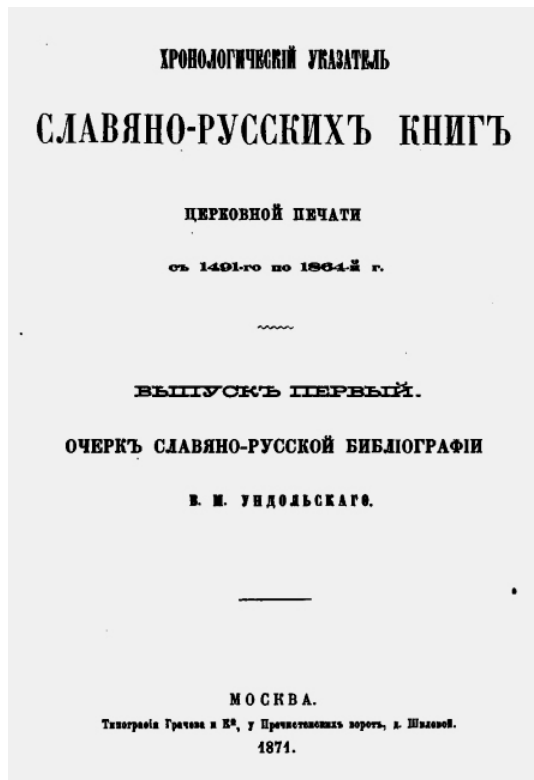
Мал. 5. Обкладинка покажчика Я. Головацького «Бібліографическія находки во Львовѣ : приложение къ XXIIму тому Записокъ Имп. Академіи наукъ» (1873 р.) [13].

Вивчення пам'яток народної словесності призвело М. Максимовича до дослідження російської (особливо південно-російської) мови та літератури. В області історії російської словесності М. Максимович цікавився, з одного боку, стародавнім періодом нашої словесності, особливо «Словом о Полку Игоревім», з іншого – пам'ятниками південноросійської писемності, які вивчав переважно з бібліографічного боку. До його робіт у цій області відноситься «Книжная старина южно-русская» [64].

Треба зауважити, що бібліографічні та книгознавчі інтереси М. Максимовича зародилися і зміцніли в Москві, коли він навчався, а потім працював у Московському університеті. З переїздом до Києва його бібліографічні інтереси зміцнились та розширились, до цього він брав активну участь у критико-бібліографічному відділі «Московского телеграфа». Питань бібліографії та книгознавства М. Максимович торкався в багатьох своїх працях. Так, його «История древней русской словесности» (К., 1839 р.), зокрема її перший том, містить огляд бібліографічних джерел, починаючи з анонімного «Оглавления книг, кто их сложил» (М., 1666 р.) і закінчуючи працями сучасних М. Максимовичу бібліографів – В. Сопікова, П. Кеппена, Є. Болховітинова та інших. Бібліографічні матеріали містяться і в інших його дослідженнях [12, с. 45-47].

Крім того, серед праць М. Максимовича були і такі, які мали виключно бібліографічний характер. Це, передусім, згадана «Книжная старина южнорусская», перші чотири випуски якої були надруковані в першій та четвертій книгах «Временника императорского Московского общества истории и древностей российских» за 1849 р., а продовження з'явилося в альманасі «Киевлянин» за 1850 р. Уся праця надрукована в зібранні праць вченого (Собрание сочинений. – К., 1880. – Т. 3 : Языкознание, история словесности. – С. 661-716) [12, с. 45-47].

Його дослідження присвячувалося виникненню книгодрукування в Україні, діяльності друкарень на Волині і в Галичині, в Києві, Чернігові і Новгород-Сіверському. Автор подав відомості про початок книгодрукування слов'янськими кириличними буквами, про видання у Празі в 1517-1519 рр. «Біблії» в перекладі білоруса Ф. Скорини, про діяльність першодрукарів на Волині та в Галичині, про бібліотеку полтавського поміщика І. Лукашевича, про початок книгодрукування в Києві та про твори українських письменників латинською та польською мовами [12, с. 45-47].

Мал. 6. Титульна сторінка посібника В. Ундольського «Очерк славяно-русской библиографии» (М., 1871 р.) [114].

епархіальних книгосховищ. З виникненням епархіальних давньосховищ і церковно-археологічних товариств в епархіях України – Волинській, Подільській, Харківській, Херсонській, Чернігівській – описуються епархіальні давньосховища. З'являються наукові описи книжкових колекцій вищих навчальних закладів, наукових товариств [70, с. 105-116].

Першим посібником, який узагальнював досягнення в галузі опису та бібліографії стародруків, вважається «Очерк славяно-русской библиографии» (М., 1871 р.) В. Ундольського (див. мал. 6). Він був базовим виданням для розвитку подальшого опису рукописів та стародруків [70, с. 105-116].

Мал. 7. Комаров Михайло Федорович [42].

Першими закінченими працями з української загальної ретроспективної бібліографії були роботи Михайла Федоровича Комарова «Бібліографічний показчик нової української літератури (1798-1883 pp.)» (К., 1883 р.) та Івана Омеляновича Левицького «Галицко-русская библиография XIX столетия, 1801-1886» (Львів, 1888-1895 pp.) і «Українська бібліографія Австро-Угорщини. За роки 1887-1900» (Львів, 1900-1911 pp.) [3; 81]. Дані показчики представляють бібліографію української книги за значні хронологічні періоди. Саме з іменами цих дослідників пов'язане зародження наукових засад української національної бібліографії.

Розглянемо детальніше науковий шлях кожного з них. Почнемо з діяльності М. Комарова у галузі репертуарної бібліографії.

Комаров Михайло Федорович (11.(23).01 1844 – 06.(19).08 1913 pp.) – український бібліограф, етнограф, філолог, громадський діяч. Закінчив Катеринославську гімназію, юридичний факультет Харківського університету у 1867 році. Працював в Окружному суді м. Острогжськ, згодом у Києві адвокатом [40; 44, с. 187-189]. У ті

часи розгортається суспільно-політичний і національно-культурний рух в Україні, осередком якого в Києві була «Київська громада». Серед громадівців, які організовували недільні школи, видавали українською мовою популярну і дешеву літературу, збирали етнографічний і фольклорний матеріал, був і М. Комаров [42] (рекомендаційний список літератури про вченого, складений з використанням електронних ресурсів НБУВ, див. дод. 4).

М. Максимович спробував зібрати всі можливі відомості про історію друкарень та особисто вивчав монастирські архівні й книжкові зібрання Києва. Неординарним підходом до використання джерел, до опису книг та вивчення історії друкарень ця праця запровадила прогресивний на той час науковий метод дослідження, справила помітний вплив на розвиток значного інтересу до цієї теми в другій половині XIX ст. [70, с. 105-116]. І. Корнейчик вважав цю працю «первістком національної бібліографії на Україні» [3; 81]. Я. Ісаєвич та Н. Шалашна вважають цю роботу першою книгознавчою працею [70, с. 105-116].

У 70-х роках XIX – на початку XX ст. відзначені перші спроби до поглибленого дослідження рукописів у палеографічному аспекті, узагальнюються дослідження і з'являються перші методики опису рукописних книг та стародруків. У цей період почалося описування церковних книжкових та стародруківаних збірок епархіальних зібрань, духовних семінарій, монастирських бібліотек у різних регіонах України. Опис рукописних пам'яток у Наддніпрянській Україні значною мірою пов'язаний зі створенням Церковно-археологічного музею та Церковно-археологічного товариства при Київській духовній академії в 1874 р., де за спеціальною постановою було зібрано книжкові колекції та зібрання з

Саме в київський період життя М. Комаров розпочинає безперервну діяльність як літератор, критик, бібліограф і видавець [1]. Захоплювався він збиранням матеріалу для російсько-українського словника, писав статті до журналів і газет, займався бібліографією. Інтереси М. Комарова були різноманітні: історія, фольклористика, етнографія, історія літератури та літературна критика, лінгвістика, бібліографія тощо [44, с. 187-189]. Захопився він також і збиранням фольклору – записував пісні, прислів'я та приказки [43], ці матеріали опубліковані у 1891 році виданням «Нова Збірка» [41]. Свої праці Комаров випускав окремими виданнями, або публікував у часописах: «Діло», «Зоря», «Киевская старина» та інш. [44, с. 187-189]. У 1881 р. була опублікована його перша невелика праця про Т. Г. Шевченка «Кое что о Шевченке. (Народное предание о погребении Шевченка. Свидание его с М. Щепкиным)», яка стала початком його шевченкіани. М. Комаров був першим бібліографом творів Т. Г. Шевченка та праць про нього [1].

Першою його бібліографічною працею був **«Бібліографічний покажчик нової української літератури (1798-1883 рр.)»** (див. мал. 8), надрукований в альманасі «Рада» у 1883 році. Покажчик охоплює не лише художню літературу, а й фольклор та інші матеріали Східної України. Праця М. Комарова увійшла в історію культури України як перша спроба репертуару української книги більше ніж за вісім десятиліть. М. Комаров мав думку здійснити друге, доповнене видання. У 1897 році помістив у періодичних виданнях лист до письменників Східної України і Галичини з проханням допомогти йому у зборі бібліографічних відомостей для другого видання покажчика. Проте зібраний матеріал бібліографічного характеру не вдалося видати як одне ціле і він друкував його частинами [44, с. 187-189].

Уникаючи репресій влади проти громадивців, М. Комаров у 1883 р. влаштувався працювати нотарем у провінційній Умані, де розпочав роботу над складанням російсько-українського словника [1].

Влітку 1887 року М. Комаров переїхав до Одеси, влаштувався там на посаді нотаріуса, і прожив у цьому місті до кінця своїх днів. Він став одним із найдієвіших членів одеської «Громади». Займаючись бібліографією, М. Комаров активно співпрацює з київськими та львівськими часописами і газетами, виступаючи переважно в ролі літературного критика [1].

В одеський період життя М. Комаров продовжує складати бібліографію творів Т. Г. Шевченка та літературу про нього. У 1903 р. він опублікував книгу «Т. Шевченко в литературе и искусстве. Библиографический указатель материалов для изучения жизни и произведения Т. Шевченка» [1]. Цінність цього покажчика в тому, що він був єдиною з перших праць в галузі персональної української бібліографії [44, с. 187-189].

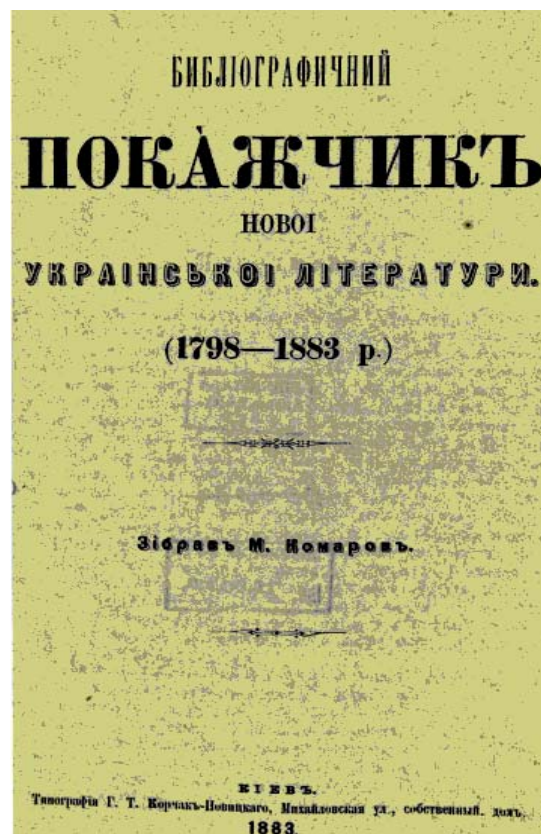
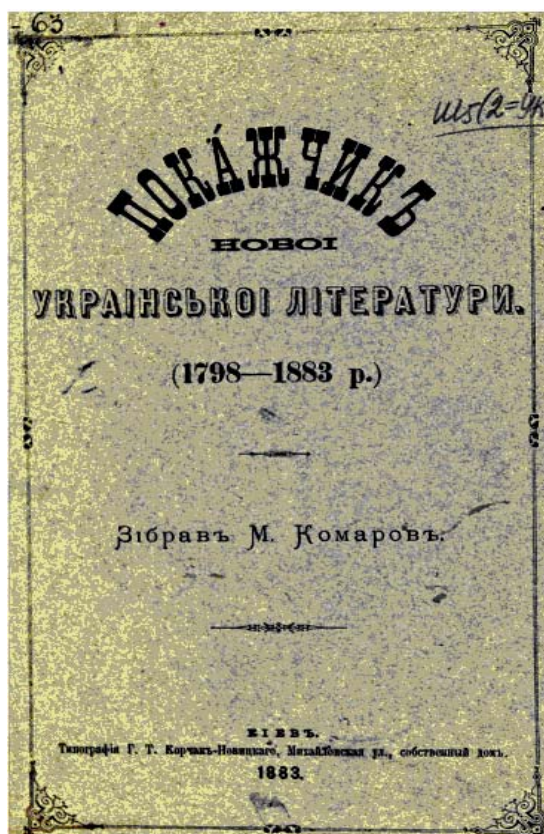
М. Комаров займався також бібліографуванням драматичних творів [44, с. 187-189]. У 1903 р. він опублікував значний (330 сторінок) бібліографічний покажчик до історії української драми і театру з 1815 р. «Українська драматургія» (див. мал. 9), доповнення до якого (106 сторінок) за 1905-1912 рр. опублікував у 1912 р. (див. мал. 10) [1; 43]. Крім того, були випущені «Библиографический указатель музыкальной и литературной деятельности Н. В. Лысенко», «Бібліографічний покажчик видань Котляревського, творів та писань про нього» та ін. [44, с. 187-189]. Проживаючи в Одесі М. Комаров продовжив роботу над російсько-українським словником [1].

М. Комаров багато часу і зусиль віддавав боротьбі із цензурою. У період розгортання революційного і національно-культурного руху у 1905 р. в різних містах Наддніпрянської України стали виникати «Просвіти». М. Комаров був у числі організаторів і перших керівників одеської «Просвіти». Він був почесним членом двох філій катеринославської «Просвіти» [1].

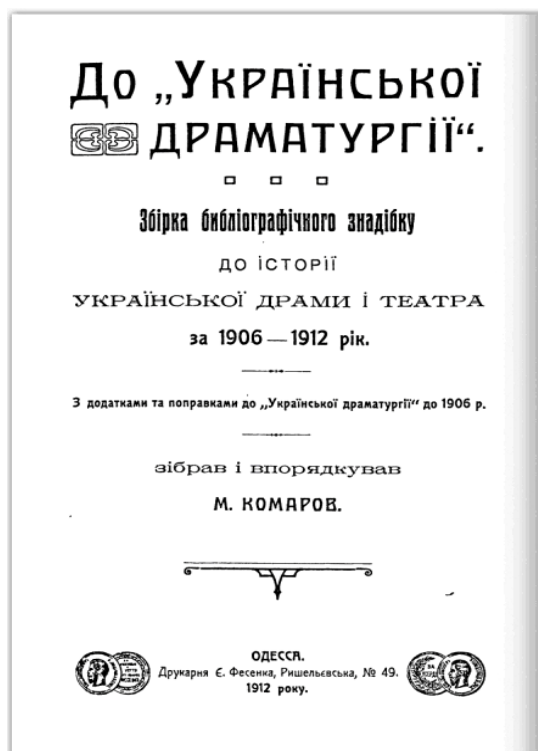
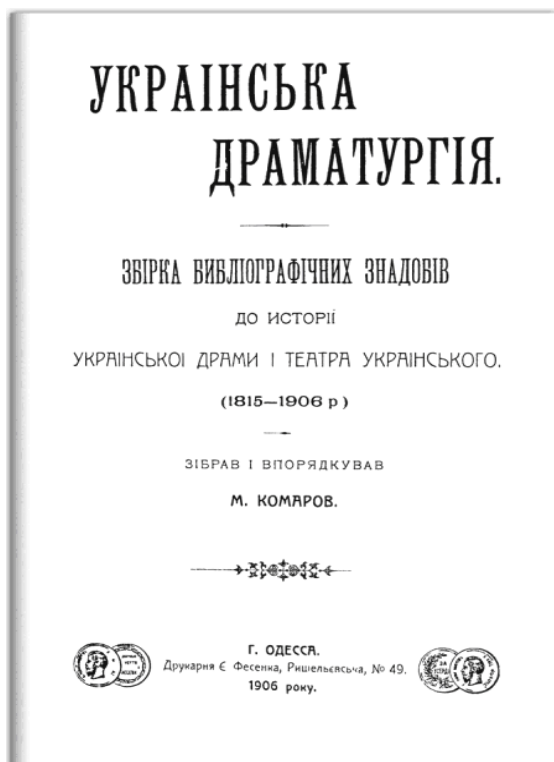
До 100-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка у 1912 р. М. Комаров опублікував зі своїми примітками великий збірник поетичних творів різних авторів, присвячених кобзареві – «Вінок Т. Шевченкові із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів». Це була передостання земна справа подвижника-просвітянина. А останньою стала невелика брошура «П. Морачевський та його переклад Св. Євангелія на українську мову. Написав М. Комаров. Одеса. 1913» [1].

М. Комаров ставив завдання відобразити шлях, пройдений українською літературою після 1798 р., коли побачила світ «Енеїда» І. П. Котляревського. М. Комаров відкриває першу сторінку української бібліографії виданням «Покажчика ...» (1883 р.). До свого покажчика він включив переважно літературу українською мовою, що була надрукована будь-де, а також твори, написані українцями російською мовою або українські за тематикою [35]. Відображалася, головним чином, творчість письменників Східної України, все, що надруковано як у Росії, так і за кордоном, зокрема в Галичині. Пізніше дослідники вважали, що покажчик М. Комарова охопив приблизно три чверті видань, випущених українською мовою в Росії з 1798 по 1883 рр. [3; 81]. На

жаль, найбільшу працю вченого – бібліографічний покажчик українського книгодрукування від часів «Енеїди» І. Котляревського – втрачено в роки сталінських репресій [43].

Мал. 8. Обкладинка та титульна сторінка покажчика М. Комарова «Бібліографічний покажчик нової української літератури : (1798-1883)» (1883 р.) [104].

Мал. 9. Обкладинка покажчика М. Комарова «Українська драматургія. Збірка бібліографічних знадобів до історії української драми і театру українського (1815-1906 р.)» (1906 р.) [106].

Мал. 10. Обкладинка покажчика М. Комарова «До «Української драматургії». Збірка бібліографічного знадобку до історії української драми і театру за 1906-1912 рік» (1912 р.) [105].

Ще однією помітною постаттю в історії становлення української репертуарної бібліографії є **Левицький Іван Омелянович** (06.(18).01 1850-30.01.1913 рр.) – український культурно-громадський діяч, бібліограф, письменник, журналіст, видавець [57]. Закінчив філософський факультет Віденського університету. Був редактором ряду газет [30]. Займався перекладами статей з російської преси. Пізніше, у Коломиї І. Левицький видавав «Народну школу» (1875 р.), у Львові «Друга народу» (1876 р.) і «Бескид», активно співпрацював у багатьох галицьких періодичних виданнях, видавав календарі. Був редактором газет («Мир», «Слово»), журналів («Пролом», «Наука») [53] (рекомендаційний список літератури про вченого, складений з використанням електронних ресурсів НБУВ, див. дод. 5).

На світогляд І. Левицького вплинули обставини, за яких він жив. В той період Галичина перебувала під владою Австро-Угорщини. Спочатку він належав до галицьких «москвофілів», які орієнтувалися на російську монархію, але пізніше приєднався до «народовців» та навіть почав брати участь у виданні журналу «Зоря». Основною справою І. Левицького завжди була бібліографія. Вперше він зацікавився бібліографією у 1877 р. [54, с. 87; 53].

Головне творче зацікавлення та й надбання І. Левицького є українська бібліографія. По суті, він був першопрохідцем в цій царині та заклав міцний фундамент задля української бібліографічної справи, зібравши найбільш детальну як на ті часи інформацію про тогочасні українсько-руські видання, твори та їх авторів, і не тільки Галичини. В біографіях, портретних замальовках міститься багато матеріалів і навіть з перших рук про видатних й зовсім тоді невідомих творчих особистостей Галичини та України [52; 56].

Праці І. Левицького вирізняються ґрунтовністю, повнотою описань і донині не втратили своєї актуальності та наукового значення [52]. І. Левицький уклав фундаментальний бібліографічний покажчик **«Галицько-руська бібліографія XIX століття»** (т. 1-2, 1888, 1895 рр.), який був високо оцінений у пресі України (І. Франко, П. Грабовський, В. Лукич та ін.), Росії, Польщі і Чехії. Пізніше вийшли ще 28 випусків. «Галицько-руська бібліографія» деякий час була заборонена царською цензурою для розповсюдження в Росії. Продовженням цієї праці стали «Галицько-руська бібліографія на роки 1772-1800» (1903 р.), опублікована в «Записках Наукового товариства ім. Т. Шевченка», і три томи «Української бібліографії Австро-Угорщини за роки 1887-1900» (т. 1-3, Львів, 1909-1911 рр.). [30; 57]. В «Галицько-руській бібліографії» охоплено книжкові та періодичні видання, описано зміст збірників, газет і журналів за 1772-1886 рр. [30]. І. Левицький почав видавати «Галицько-руську бібліографію» окремими випусками з 1887 р. У 1888 р. перший том був виданий повністю. У ньому відображалася західноукраїнська друкована продукція 1801-1860 рр. Другий том покажчика, що охоплював видання 1861-1886 рр., вийшов у 1895 р. [3; 81].

Праця **«Українська бібліографія Австро-Угорщини»** була продовженням попереднього покажчика і охопила відомості про видання за 1887-1893 рр. [3; 30]. У покажчику обліковувалися всі видання, що вийшли на території Австро-Угорщини українською та російською мовами, а також твори, видані західними українцями будь-якою мовою, незалежно від місця видання. У рукописному вигляді праця І. Левицького охопила матеріали по 1900 р. [3; 81].

Ці роботи являють собою зведену бібліографію окремих видань і бібліографію журнально-газетних статей та, крім того, мають велике значення.

Незавершеною залишилася праця «Прикарпатська Русь у XIX столітті. В біографіях і портретах діячів» (1898 р.). Дані роботи І. Левицького містять багато матеріалів, що становлять великий інтерес для дослідників, зокрема цікаві відомості про письменників М. Шашкевича, І. Франка, М. Павлика, О. Кобилянську, Ю. Федьковича, діячів театру М. Менцинського, С. Крушельницьку та ін. Всі роботи вирізняються ґрунтовністю, точністю й повнотою описань [55].

І. Левицький зібрав великий матеріал до «Біобібліографічного словника культурно-громадських та інших діячів Галичини». Незначна його спадщина (на літери «А» «Б») вийшла друком у 4-х випусках під назвою «Прикарпатська Русь в XIX віці в біографіях і портретах її діячів» (1898-1901 рр.) [57]. Він склав «Реєстр наукових і літературних праць професора Михайла Грушевського» (1906 р.), зібрав колосальні матеріали про 2 000 діячів, праці яких зберігаються у відділі рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, видав 4 випуски «Прикарпатської Русі», решта за браком грошей залишились у рукописах [53].

Іван Омелянович Левицький очолював Бібліографічну комісію при Науковому товаристві ім. Т. Шевченка у Львові у 1909 р. [57]. В розвитку бібліографічної справи на Україні відіграв значну роль. Він був упорядником ряду праць, сприяв роботі інших бібліографів, рецензував їх покажчики, нерідко використовуючи для пропаганди революційних ідей [30].

До української книги (галицько-руської) І. Левицький відносив видання українською мовою кириличною та латинською графікою без огляду на національність автора, а також твори, написані українцями, що вийшли на території України без огляду на мову, тобто польською, німецькою та іншими мовами [63, с. 80-92].

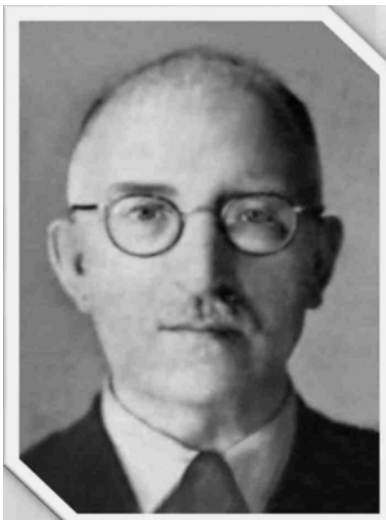
Таким чином, ми можемо зауважити, що М. Комаров та І. Левицький враховували історичну специфіку України, що була поділена між різними державами, і на території якої можна було друкуватися не лише українською, а й іншими мовами. Такий підхід М. Комарова та І. Левицького цілком логічно пов'язаний із поширеним культурологічним підходом до поняття національної книги та її тісним зв'язком із розвитком України у складі тих держав, де вона існувала. Заборона друкування українською мовою або обмеження у її використанні, закриття українських шкіл, блокування розвитку національного мистецтва, відсутність української академічної та вищої школи – все це супроводжувало українську культуру та освіту в XVIII-XIX ст. Українська інтелігенція була змушена писати російською, польською, німецькою та іншими мовами.

Традиції дослідження і розвитку української культури, науки, просвіти продовжувалися науковими та просвітницькими товариствами, зокрема **Науковим товариством ім. Т. Шевченка** (далі – НТШ) у Львові. Подальша праця в цьому напрямі стала предметом турбот НТШ [35].

Наукове товариство ім. Т. Шевченка – це найстаріша українська громадська наукова організація. Засноване товариство у 1873 р. спершу як Товариство ім. Т. Шевченка, з 1892 р. – як Наукове товариство ім. Т. Шевченка. У той час на східних землях уже діяв Валуєвський циркуляр 1863 р., яким не визнавалася самостійність української мови і заборонялося друкувати нею наукову літературу. Появу товариства стимулювали також загальнослов'янський рух відродження в Європі, зокрема, у Сербії, Чехії, Польщі й Хорватії, і водночас – поява ряду слов'янських національних товариств і організацій. У Східній Україні ініціатором заснування Товариства ім. Т. Шевченка у Львові був О. Кониський. У 1909 р. було засновано Бібліографічну комісію НТШ (1934-39 рр. – Бібліологічна комісія НТШ), згодом – Видавничу комісію НТШ. Бібліографічна комісія НТШ видавала «Матеріали до української бібліографії» (3 т., 1909-1911 рр.) [71, с. 203-213].

Бібліографічна діяльність Товариства базувалася на ентузіазмі та патріотизмі української інтелігенції Наддністрянської України [35]. Бібліографічна комісія прагнула об'єднати бібліографів для створення найповнішого бібліографічного покажчика українського друку [3; 81]. За визначенням Комісії, бібліографія мала реєструвати все, що виходило українською мовою незалежно від змісту, національних, політичних переконань авторів чи видавців, незалежно від правопису. Комісія намітила план роботи в галузі української бібліографії: створення репертуару старої української книги (до кінця XVIII ст.); завершення робіт у галузі обліку української друкованої продукції, яка з'явилася у XIX ст. в Росії; підготовка загальної української бібліографії XX ст. і покажчиків «Україніка», які охоплювали б літературу про Україну іншими мовами [62].

До Першої світової війни Наукове товариство ім. Т. Шевченка стає безумовним і авторитетним лідером у розробці українознавчої тематики [63, с. 80-92].

Мал. 11. Кузеля
Зенон Францискович [112].

На початку XX ст. у Бібліографічній комісії НТШ над українським бібліографічним репертуаром працювали І. Калинович та Д. Дорошенко. І. Калинович мав намір охопити всю українську книгу від часу виникнення друкарства і готував для цього матеріали у вигляді картотеки, але вона залишилася неопублікованою, друкувалися лише окремі частини. Д. Дорошенко прагнув доповнити працю М. Комарова і працював над «Покажчиком літератури українською мовою в Росії за 1798-1897 роки», який вийшов у 1917 р. в Чернівцях, а в 1925 р. – у Празі [3; 81].

Питання української бібліографії як проблему порушував й такий український учений і бібліограф як **Кузеля Зенон Францискович** [63, с. 80-92] (23.06.1882 – 24.05.1952) – видатний український мовознавець, бібліограф, історик, журналіст, етнограф, громадський діяч. Здобувши гімназійну освіту у 1900 році, він вступив до Львівського університету. Згодом переїхав до Відня, столиці Австро-Угорщини, та продовжив навчання у Віденському університеті [49, с. 229-231]. Закінчивши навчання у 1906 р., Кузеля здобув докторат зі слов'янської філології та історії,

склав іспит з бібліотекознавства, почав працювати практикантом у бібліотеці Віденського університету, де мав змогу поглиблювати бібліотечні і бібліографічні знання. Він починає також активно працювати в галузі бібліографії, зокрема веде відділ слов'янської бібліографії в австрійському часописі «Zeitschrift für Österreichischen Bibliographie», публікує рецензії і бібліографічні огляди у краківському часописі «Rocznik slawistyczny» тощо [94, с. 330-341] (рекомендаційний список літератури про вченого, складений з використанням електронних ресурсів НБУВ, див. дод. 6).

Навесні 1909 року З. Кузеля переїхав у Чернівці, де працював на посаді директора слов'янського відділу і завідувача читальні університетської бібліотеки та робив усе, щоб створити в університеті взірцеву бібліотеку з українознавства. Він займається також організацією народних бібліотек, з цією метою видає кілька теоретичних праць – «Як закладати й вести бібліотеки» (Листки з «Просвіти», Львів, 1909 р.); «Про читальні і народні бібліотеки в Чернівецькій окрузі» (Буковина, 1910-1912 р.). Ще студентом Зенон Кузеля став членом етнографічної комісії НТШ у 1904 році, а з 1909 р. – бібліографічної, яка була заснована з його ініціативи у цьому ж році. З початком Першої світової війни у 1914 р. З. Кузеля виїжджає до Відня, де завідує українською частиною чернівецької бібліотеки, яку йому вдалося вивезти. Одночасно Зенон Кузеля збирає матеріали про українські періодичні видання, видавництва, «Просвіти» та бібліотеки [94, с. 330-341].

Бібліографічна спадщина Зенона Кузелі представлена персональною бібліографією Б. Лепкого в збірнику «Золота Липа» (1924 р.), бібліографією праць про українські думи і кобзарів, каталогами видавництв, рецензіями і оглядами (понад 200) в «Записках Наукового товариства ім. Шевченка» (1901-1909 рр.) та в інших вітчизняних і зарубіжних джерелах [49, с. 229-231; 94, с. 330-341]. Він підготував список наукової літератури до праці Володимира Гнатюка «Похоронні звичаї та обряди» (1912 р.), уклав покажчик «З культурного життя України» (1918 р.), давав бібліографічні огляди для українських і зарубіжних наукових видань [49, с. 229-231].

Дослідниця бібліографічної спадщини З. Кузелі Ольга Хміль спробувала систематизувати його бібліографічну спадщину в типологічному контексті та виділила такі групи:

- 1) тематичні огляди зарубіжних видань і часописів та рецензії в періодичних виданнях;
- 2) підрядкова та пристатейна бібліографія;
- 3) прикнижкова бібліографія;
- 4) персоналія;
- 5) каталоги українських видавництв [94, с. 330-341].

Одним з найважливіших видів бібліографії, які практикував З. Кузеля, були бібліографічні огляди. Першим з них був огляд «Нові праці над історією початків славянства», який має обсяг 60 сторінок та охоплює 17 праць. У «Записках НТШ», майже до початку Першої світової війни, вчений вміщував систематичні огляди досліджень з археології, антропології, етнографії, зокрема: «Антропологія, археологія і етнографія в західно-європейській науковій літературі останніх років», «Антропологічні й археологічні часописи за 1903 рік» та інші. Всі огляди З. Кузелі відзначаються великим обсягом (від 10 до 98 сторінок) та значною кількістю оглянутих часописів та книжкових видань [94, с. 330-341].

Окрему групу у бібліографічній спадщині Зенона Кузелі складає бібліографія у підрядкових примітках до наукових розвідок та пристатейна бібліографія. Зразком бібліографії у підрядкових примітках є «Причинки до народних вірувань з початком XIX ст.: Упирі і розношення зарази», «Посижінє і забави при мерци в українським похороннім обряді». У них автор подає перегляд збірників, досліджень багатьох авторів різних країн з ґрунтовними підрядковими, посторінковими посиланнями. Пристатейні бібліографічні списки простежуються в праці «Українські похоронні звичаї й обряди в етнографічній літературі», де автор подає зміст та оцінку поодиноких праць з 1830 р., вказує на брак ґрунтовних досліджень та найважливіші дезидерати [49, с. 229-231; 94, с. 330-341].

Значну долю у бібліографічному доробку Зенона Кузелі складає прикнижкова бібліографія. Зенон Кузеля підготував до друку переданий йому в 1905 р. редколегією «Записок НТШ» багатий матеріал з дитячого побуту о. Марка Грушевського, систематизував його, написав вступ, подав пояснення, примітки та вичерпну бібліографію під назвою «Реєстр книжок цитованих в скороченню». В 1906-1907 рр. він згрупував ці матеріали у двотомне видання «Дитина у звичаях і віруваннях українського народу» як 8-ий і 9-ий томи «Матеріалів до українсько-руської етнології» [94, с. 330-341].

У період визвольних змагань 1917-1918 рр. в Україні З. Кузеля збирає матеріал про нову періодику, видавництва, книгарні, бібліотеки, «Просвіти», в результаті чого видав дві публіцистичні брошури «З культурного життя України» (1918 р.) та «Рік 1918 на

Україні» (1918 р.). Як зауважив сам автор праць, ці обидві книжки не претендують на науковість та докладність, бо вони склалися далеко від потрібних джерел і тільки на основі тих періодичних видань, які доходили до Зальцведеля: «Вісник Союзу визволення України», «Робітнича газета», «Нова рада». У першій книзі подається список української преси з 1905 р. до 1917 р. (94 назви), а в другій викладено список часописів, які припинили виходити (54 назви), та список нових періодичних видань (78 назв). В обох книжках є список видавництв та їх видань, подано відомості про друкарні та книгарні, бібліотеки, «Просвіти». Ці видання і до сьогодні залишаються актуальними з огляду на їх інформаційну цінність [49, с. 229-231; 94, с. 330-341].

Крім того, заслуговує уваги ще одна теоретична праця З. Кузеля – «Про потребу і техніку збирання етнографічних матеріалів» (Чернівці, 1909 р.). Окрім теоретичних засад фольклорно-етнографічної діяльності, автор подав цінну бібліографію підручників, фольклорних збірників та наукових розвідок, спеціальних журналів з цієї теми (понад 100 назв) та два питальники «Квестіонар у справі записування похоронних звичаїв» та «Квестіонар у справі збирання народних загадок» [94, с. 330-341].

З. Кузеля склав бібліографію під назвою «Спис важнішої літератури про кобзарські думи й кобзарів» (168 позицій) з усієї України, з Росії та закордонні матеріали. Ця бібліографія була складена вченим до книги В. Ємця «Кобза та кобзарі», надрукованої у 1923 році [94, с. 330-341]. У збірнику «Україна і церковна унія» З. Кузеля друкує бібліографію головнішої літератури про Унію [49, с. 229-231].

У 1949 р. Зенон Кузеля надрукував початок великої бібліографії чужомовної літератури про Україну від 1944 р. у Баварії в органі закордонного НТШ «Сьогодні й минуле», але, на жаль, журнал припинив своє існування, і ця праця не була опублікована повністю [94, с. 330-341].

Важливе місце у бібліографічній спадщині Зенона Кузеля займає персоналія, зокрема «Бібліографія писань Б. Лепкого» в збірнику-альманасі «Золота Липа» (1924 р.). У покажчику подано твори письменника з розкриттям змісту основних видань, редаговані Б. Лепким праці, вірші, прозу, літературно-наукові статті. Також своєрідні бібліографічні персоналії зустрічаються у книжках З. Кузеля «Пам'яті Хведора Вовка» (1918 р.), де автор цитує понад 40 його праць, та в книзі «Причинки до етнографічної діяльності Опанаса Васильовича Марковича» (Берлін, 1927 р.), в якій персоналія ґрунтовно представлена у підрядкових примітках [49, с. 229-231; 94, с. 330-341].

Таким чином, можна відзначити, що бібліографічна діяльність Зенона Кузеля є різносторонньою й плідною, відзначається сумлінністю, об'єктивністю, науковою докладністю та значною мірою може стати у пригоді дослідникам та вченим.

У східних та центральних регіонах України бібліографічна діяльність розвивалася у тяжких умовах через постійні урядові переслідування україномовних видань [22, с. 211-221]. Так, у 1880 році при обсязі біля 350 видань на рік у Києві лише 3 книжки було надруковано українською мовою [36].

Протягом 70-90 рр. XIX ст. формувалися складові частини національної української бібліографії. Завдяки зусиллям М. Комарова та І. Левицького було започатковано складання бібліографічного репертуару нової української книги. Одночасно робиться спроба налагодити поточний облік і оцінку української та українознавчої літератури – книг, періодики, журнально-газетних статей, творів музичного та образотворчого мистецтва тощо.

На початку XX ст. у працях Я. Головацького, А. Петрушевича, І. Свенцицького було закладено основи української бібліографії стародрукованої книги, робляться спроби визначити поняття «українська книга» для доби середньовіччя.

Таким чином, ми бачимо, що розвиток бібліографії набуває виразних національних ознак. На перший план виступають його національні завдання та обов'язки, пов'язані з національно-визвольним рухом у всіх країнах Східної Європи. Національна ретроспективна та поточна бібліографія, становлення національного видавничого репертуару та зразкової національної книги стають головними питаннями. Найважливішими серед розробок національної бібліографії є описи українських стародруків М. Максимовича, бібліографії творів української літератури Д. Дорошенка, М. Комарова, покажчик праць галицьких авторів І. Левицького. Як зазначив Я. Ісаєвич «роботи українських бібліографів служили не тільки практичним цілям, а й стали внеском у справу національного самоусвідомлення: бібліографія допомагала збирати українську спадщину, розмежовувати її від «надбань» тих держав і народів, які цю спадщину експропріювали, користуючись «правом» сильнішого» [34, с. 7-19].